

Gražina Miniotaitė

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Kariuomenės modelio konstravimas Lietuvos politiniame diskurse

Straipsnyje nagrinėjama Lietuvos kariuomenės ir kario įvaizdžio konstravimo ypatybės Lietuvos politiniame diskurse. Jame mėginama atsakyti į klausimą, ar oficialiame diskurse konstruojama Lietuvos kariuomenės kaip NATO ginkluotųjų pajėgų sudėtinės dalies samprata bei perėjimas prie profesionalios kariuomenės nedisonuoja su Lietuvos vidaus politikai būdinga orientacija į tautinę valstybę? Straipsnyje kariuomenės ir kario įvaizdžio pokyčiai analizuojami platesniame istoriniame/kultūriniame kontekste, siejant juos su modernybės/pomodernybės normatyvinių nuostatų sąveika Lietuvos politiniame diskurse bei valstybės tarptautinio identiteto konstravimo ypatybėmis. Visuomeninės nuomonės kariuomenės transformacijos klausimais apžvalga patvirtina bendrą pagrindinių strateginių dokumentų analizės išvadą – dabartinė Lietuva yra pereinamajame laikotarpyje nuo modernios tautinės valstybės vertybinių nuostatų prie pomodernios visuomenės vertybinio modelio. Reformuojant Lietuvos kariuomenę, būtų tikslinga atsižvelgti į šią jos specifiką.

Įvadas

Pastaraisiais metais politikos moksluose pastebimai padaugėjo studijų, kuriose analizuojamos kariuomenės ir kario įvaizdžio transformacijos demokratinėse valstybėse po Šaltojo karo¹. Kaip pažymėjo Moskos „ideali nacionalinės kariuomenės forma, siejama su visuotine karine prievola, vyriškomis vertybėmis ir nacionaliniu patriotizmu transformuojasi į aukšto techninio lygio profesionalias ginkluotąsias pajėgas, suteikiančias galią laikinoms tarptautinėms koalicijoms“². Šie kariuomenės pokyčiai dažnai konceptualizuojami kaip

^{*} Dr. Gražina Miniotaitė – Lietuvos karo akademijos Politikos mokslų katedros profesorė, Kultūros, filosofijos ir meno instituto vyresnioji mokslo darbuotoja. Adresas: Šilo g. 5 A, 10322 Vilnius, tel. 8-5 2103569, el. paštas – grazina.m@gmail.com,

¹ Žr.: Latham, A., „Warfare Transformed: A Braudelian Perspective on the „Revolution on Military Affairs““, *European Journal of International Relations*, 2002, vol. 8(2), p. 231–66; Moskos Ch. C., Williams J., Segal D., eds., *The Postmodern Military: Armed Forces after the Cold War*, New York: Oxford: Oxford University press, 2000; Heurlin B., Kristensen K., Rasmussen M. & S. Rynning, eds., *New Roles of Military forces*, Copenhagen: Danish Institute for International Studies, 2003; Clearly L. R., McConville T., eds., *Managing Defence in a Democracy*, London: Routledge, 2006; Jabri V., *War and the Transformation of Global Politics*, Houndmills and New York: Palgrave Macmillan, 2007.

² Moskos, Ch., Burk, J., „The Postmodern Military“ in Burk J., ed., *The Military in New Times. Adapting Armed Forces to a Turbulent World*, Boulder: West View Press, 1994, p. 145.

perėjimas nuo modernios prie pomodernos kariuomenės. Tokio konceptualizavimo šaltinis yra socialiniuose ir humanitariniuose moksluose išsivirtinę visuomenių skirstymas į modernias ir pomodernas³.

Pagrindiniai kriterijai, apibrėžiant kariuomenę kaip modernią ar pomodernią yra ne tik techninis karinių pajėgumų lygis, o jų funkcijų, santykio su visuomene, kario įvaizdžio ypatybės⁴. Šios ypatybės siejamos su skirtingomis tautos ir valstybės santykio, suvereniteto pagrindų bei tarptautinės sistemos sampratomis modernybės ir pomodernybės epochose. Modernybėje, kurios turinys siejamas su pramonine revoliucija Europoje bei su vertybinėmis apšvietos epochos nuostatomis⁵ formuojasi vadinamas Vestfalijos valstybių sistemos modelis. Jame pagrindinis tarptautinės politikos veikėjas konceptualizuojamas kaip tautinė valstybė, sienos kaip aiškiai apibrėžtos teritorinės linijos, o tvarka kaip stabilus galios pasiskirstymas tarp suverenių valstybių⁶. Vestfalijos santykių tarp valstybių sistema išsilaikė iki pat Šaltojo karo pabaigos; pagrindinės ją kuriančios distinkcijos yra vidus/išorė (ang. *inside/outside*), anarchija/hierarchija, aš/kitas (ang. *self/other*). Pasaulis joje yra padalijamas į saugų, racionaliai valdomą tautinės valstybės vidų ir pavojingą, anarchinę, neprognozuojamą išorę, į taikos ir grėsmės zonas.

Vestfalijos modelyje suverenitetas yra pagrindinis modernią politinę sistemą organizuojantis principas. Jame valstybė suvokiama kaip kiekvienos tautos tikslas, o ne kaip jos kultūrinio ir socialinio vystymosi priemonė⁷. Modernioje valstybėje jos suvereniteto legitimumo šaltinis yra tauta. Šią mintį teorinių modernios valstybės pagrindų kūrėjai T. Hobsas ir D. Lokas išreiškė hipotetinio tautos ir valdžios kontrakto metafora. Tam, kad būtų užtikrintas tautos ir valstybės saugumas, tauta per hipotetinį socialinį kontraktą suteikia valdžiai prievartos monopoliją. Tokia suvereniteto pagrindų samprata iš esmės keičia kariuomenės kūrimo bei santykio tarp valstybės ir piliečių pagrindimą. Būdamą valstybės suvereniteto šaltiniu, tauta tuo pačiu įgyja visuotinę pareigą ją ginti. Ši ypatingą santykį tarp tautos ir valstybės išreiškia nauja kario samprata, visuotinės karo prievolės institucijos atsiradimas. Šalia *pareigos* ginti valstybę, kariui suteikiama moralinė *teisė* žudyti valstybės, tautos vardu. Modernioje valstybėje šalies gynyba, jos pagrindimas ir su tuo susijusios institucijos tampa svarbiu tautiškumą konstruojančiu ir palaikančiu faktoriumi, nacionalinio solidarumo (identiteto) dalimi.

³ Kai kurie autoriai istoriškai visuomenės skirsto į ikimodernas, ankstyvąją modernybę, modernias ir pomodernas. Žr.: Baudrillard J., *Simulacra and Simulation*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1994; Moskos Ch. C., „Towards A Postmodern Military: The United States as a Paradigm“ in Moskos Ch. C., Williams J., Segal D., eds., *The Postmodern Military: Armed Forces after the Cold War*, New York: Oxford: Oxford University press, 2000.

⁴ Moscos, (3 nuoroda), p. 15.

⁵ Žr.: Habermas, J., *Modernybės filosofinis diskursas*, Vilnius: Alma littera, 2002.

⁶ Mathias A., Jacobson D., and Lapid Y., eds., *Identities, Borders, orders: Rethinking International Relations Theory*, Minnesota: University of Minnesota Press, 2001, p. 7.

⁷ Browning, Chr. „From Modern to Post-Modern Region Building: Emancipating the Finnish Nation from the State“ in Lehti M., & Smith D., eds., *Post-Cold War Identity Politics: Northern and Baltic Experiences*, London: Frank Cass, 2003, p.108.

Pomodernybės epocha yra susijusi su šiuolaikiniais integracijos ir globalizacijos procesais bei su tautinės valstybės, kaip pagrindinės politinės erdvės organizavimo formos, reikšmės mažėjimu. Tautinis identitetas praranda ontologinį natūralumą, tapdamas vienu iš socialinių konstruktų. Atsiranda persidengiančių identitetų samprata, griaunanti Herderio ir Hegelio teiginį, kad individo esmė yra tautoje, o tautos esmė valstybėje. Šiuos pokyčius lydi tolerancijos kitybei (ang. *otherness*), decentralizacijos ir fragmentacijos pateisinimas, postuluoiant universalias visuotines žmogaus teises. Tautinio identiteto atsiejimas nuo teritorinio suvereniteto keičia nacionalinio saugumo, suvereniteto, valstybės vaidmens sampratą. Tai savo ruožtu keičia kariuomenės vietą visuomenėje, formuoja naują kario įvaizdį.

Kaip pastebi daugelis autorių, šiuolaikinėje pomodernioje visuomenėje, kurioje pagrindinis vertybinis krūvis tenka žmogaus teisėms, aiškinantis visuomenės solidarumo pagrindų problemą, kyla nemažai klausimų. Ar pagarba žmogaus teisėms gali tapti solidarumo su tolimu „svetimuoju“ pagrindu? Ar įmanomas globalus socialinis kontraktas, grindžiamas fundamentalioomis žmogaus teisėmis? Ar šiuolaikinis karys pasiryžęs mirti dėl žmonijos⁸? Absoliutizuojant tolerancija *kitybei*, nepastebimai išnyksta riba tarp gėrio ir blogio. Šiuolaikinis karys kovoja ne prieš konkretų blogį, o dėl abstraktaus gėrio (*force for good*). Tolerancijos suabsoliutinimas ir su tuo susijęs politinis korektiškumas neleidžia aiškiai apibrėžti priešą; jo sampratai stinga kultūrinio savitumo, po rugsėjo 11-osios tai kosmopolitinis teroristas. Susidaro paradoksali situacija, postmodernus karys, įkūnydamas „gėrio jėgą“ taiko ją ikimoderniose ar moderniose visuomenėse, kurioms būdinga visiškai kita gynybos ir grėsmės samprata, o tai tik didina susvetimėjimą tarp dėl gėrio kovojančio kario ir ginamųjų. *Globalias* žmonijos ir demokratijos plėtros sąlygas ginantis karys susiduria su iš *lokalijų* problemų neišbrendančiais Somalio ar Afganistano gyventojais, kuriems jūrų piratavimas ar aguonų auginimas yra ne kriminalinė veikla, o išgyvenimo būdas⁹.

Lietuvoje ir politikos analitikai ir plačioji visuomenė taip pat skiria daug dėmesio esminių šalies kariuomenės pokyčių analizei. 1992 metais atsikūrusi Lietuvos kariuomenė per labai trumpą laiką turėjo persiorientuoti nuo tautinės valstybės savarankiškos teritorinės gynybos normatyvinio modelio prie kolektyvinės gynybos reikalavimų. Šiuos procesus ir su jais susijusias problemas tyrė Kęstutis Paulauskas, Vaidotas Urbelis, Algirdas Gričius, To-

⁸ Kaldor M., *Global Civil Society. An Answer to War*, Cambridge: Polity, 2003, p. 136.

⁹ Žr.: Enterline A. J. and J. M. Greig, „The history of imposed democracy and the future of Iraq and Afghanistan“, *Foreign Policy Analysis*, 2008, vol. 4/4, p. 321–347. Straipsnyje, išnagrinėjus 43 „įvestos“ (ang. *imposed*) demokratijos atvejus 1800–1994 metais, daroma išvada, kad jos išgyvenimas „jokiu būdu nėra garantuotas“ („the survival of imposed democracy is by no means assured“, p. 322).

mas Jermalavičius ir kiti¹⁰. Jūratė Novagrockienė savo darbuose parodė, kad kariuomenės skirstymas į modernią/pomodernią gali būti sėkmingai taikomas, analizuojant Lietuvos kariuomenės transformacijas¹¹. Šiame straipsnyje, tęsiant kitų autorių tyrimus, mėginama atsakyti į klausimą, ar oficialiame diskurse konstruojama Lietuvos kariuomenės kaip NATO sudėtinės dalies samprata bei perėjimas prie profesionalios kariuomenės nedisonuoja su Lietuvos vidaus politikai būdinga orientacija į tautinę valstybę? Straipsnyje kaip ir minėtuose darbuose kariuomenės ir kario įvaizdžio pokyčiai analizuojami platesniame istoriniame/ kultūriniame kontekste, siejant juos su modernybės/ pomodernybės normatyvinių nuostatų sąveika Lietuvos politiniame diskurse bei jos tarptautinio identiteto konstravimo ypatybėmis. Kaip buvo parodyta ankstesniuose darbuose¹², Lietuva, tapusi ES ir NATO nare, įgyja vis daugiau pomodernios valstybės bruožų, tačiau jos politinio identiteto konstravimas orientuojasi į modernios valstybės modelį.

Straipsnyje, analizuojant kariuomenės ir kario įvaizdžio Lietuvoje transformacijas, remiamasi konstruktyvistine šiuolaikinio politinio diskurso analize, papildoma ekskursais į Lietuvos kariuomenės istoriją. Diskursas yra suprantamas plačiąja prasme, tai – diskursyvinių praktikų visuma, kurianti ir organizuojanti socialinius santykius pagal tam tikrą reikšmių struktūrą¹³. Diskurso analizės teorija teigia, kad diskursyvinės praktikos yra ideologinės, nes jos prisideda prie atsitiktinai sukonstruotų reikšmių natūralizmo. Ideologinis diskursas prisideda ne tik prie socialinės ir politinės tvarkos palaikymo, bet ir prie jos transformacijos. Diskurso analizės tikslas – atskleisti ryšį tarp teiginių reikšmių ir jų institucinių formų, tarp politinių sprendimų ir jų įgyvendinimo galimybių. Tokia analizė gali išryškinti neatitikimą tarp idėjų ir jas įkūnijančių materialių struktūrų, o tai leidžia spręsti apie struktūrų efektyvumą/ neefektyvumą suformuluotų tikslų atžvilgiu.

Šiame teoriniame kontekste atrodo tikslinga Lietuvos ginkluotųjų pajėgų transformaciją nagrinėti kaip modernybės ir pomodernybės diskursų sąveikos rezultata. Straipsnyje, analizuojant oficialius saugumo politiką bei kariuomenės funkcionavimą apibrėžiančius dokumentus, siekiama atskleisti kurios – modernybės ar pomodernybės reikšmės juose vyrauja. Teksto priklaus-

¹⁰ Žr.: Paulauskas K., „The Driving Logic Behind the Defence Reform in Lithuania: Building the Future Military“, *Baltic Defence Review*, 2003, vol 9/1, p.126-134. Urbelis V., „Impact of NATO Membership on Military Service in the Baltic States / Service to Country“ in Gilroy C., Cindy W., eds., *Personnel Policy and the Transformation of Western Militaries*, Cambridge: MIT Press, 2006; Urbelis V., „Democratisation and integration: DCAF in the Baltic states“ in Vankovska B., ed., *Legal aspects of Civil-Military relations in Central and Eastern Europe*, Geneva: Geneva Centre for Democratic Control of the Armed Forces, 2002, p. 109-124; Jermalavičius T., „Karo prievolė Lietuvoje: orientyrai diskusijai“ žr.: Novagrockienė J., sud., *Profesionalioji kariuomenė: Vakarų šalių patirtis ir perspektyvos Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2005, p. 8-29; Gričius A., Paulauskas K., „Demokratinė civilinė ginkluotųjų pajėgų kontrolė Lietuvoje“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2002*, p. 217-236.

¹¹ Novagrockienė J., „Kariuomenės transformacija XXI amžiuje: Lietuvos atvejis“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2004*, p. 197-214.

¹² Žr.: Miniotaite G., „The Baltic States: In Search of Security and Identity“ in Krupnick Ch., ed., *Almost NATO: Partners and Players in Central and Eastern European Security*, Lanham, Md: Rowman & Littlefield, 2003, p. 261-296.

¹³ Žr.: Foucault M., *The Archaeology of Knowledge*, New York: Pantheon Books, 1972.

simą modernybės ar pomodernybės diskursui parodo tautos, valstybės, saugumo/gynybos, grėsmės, ginkluotųjų pajėgų struktūros, jų misijos, kario sampratos¹⁴. Išskirti kriterijai neapima visų C. Moscos pateikiamų kriterijų. Kaip pažymi pats autorius, jo siūlomas modelis apima demokratinių išsivysčiusių Vakarų valstybių kariuomenių tyrimus. Tuo tarpu straipsnyje modernybės/pomodernybės normatyvinių prielaidų kontekste yra nagrinėjama vos nuo 1992 metų egzistuojančių ginkluotųjų pajėgų evoliucija. Išsiaiškinus, kokia ginkluotųjų pajėgų samprata yra konstruojama oficialiuose dokumentuose, ji yra gretinama su diskusijose ir viešosios nuomonės tyrimuose atsiskleidžiančiu kariuomenės ir kario įvaizdžiu. Atitinkamai straipsnį sudaro trys dalys, analizė pradedama trumpu ekskursu į Lietuvos tarpukario kariuomenės istoriją. Šioje dalyje pagrindinis dėmesys skiriamas toms jos savybėms, kurios turėjo ir turi įtakos šiuolaikinio ginkluotųjų pajėgų modelio konstravimui. Toliau pereinama prie oficialių dokumentų, apibrėžiančių Lietuvos saugumo ir gynybos politiką, bei kitų susijusių oficialių tekstų, analizės, atskleidžiant juose pateikiamą kariuomenės ir kario įvaizdžio sampratą. Trečioji darbo dalis analizuoja visuomenės požiūrį į Lietuvos ginkluotąsias pajėgas.

1. Lietuvos kariuomenės vaidmuo ir vieta tarpukario Lietuvoje. 1918–1940

Daugeliui šiuolaikinių išsivysčiusių valstybių būdingas perėjimo nuo modernios prie pomodernios kariuomenės procesas kiekvienoje šalyje įgauna konkrečią formą, nuspalvintą jos istorijos interpretacijų, mitais virtusių įvykių apie Tėvynės gynėjų herojiškumą. Lietuviams tai kryžiuočių ordino kronikose aprašytas Pilėnų pilies gynimas. 1336 metais pilies gynėjai, po ilgos permainingos kovos, nenorėdami pasiduoti kryžiuočiams, sudegino pilį su visu turtu ir susidegino patys kartu su visais pilyje buvusiais žmonėmis. Po to Lietuvos didžiosios kunigaikštystės kariai laimėjo daugybę ispūdingų mūšių, tačiau, būtent šis pralaimėtas mūšis, atspindėtas įvairiuose meno kūrinuose, tapo lietuvių identiteto dalimi. Jame aiškiai iškyla dvaisiškai nepalaužiamo, neatsiejamo nuo savo šaknų, kario – Tėvynės gynėjo figūra. Nepaisant šio įvaizdžio archajiškumo, jis tapo įkvėpimo šaltiniu Lietuvos nepriklausomybės gynėjams 1991 metais sausio mėnesį, kai sprendėsi Lietuvos valstybingumo išlikimo klausimas¹⁵.

¹⁴ Žr.: Novagrockienė (11 nuoroda), p. 202.

¹⁵ 1991 metų sausio 11–13 dienomis Sovietų Sąjunga mėgino įvykdyti perversmą, kurio tikslas buvo užgniaužti 1990 metų kovo 11 atkurtą Lietuvos valstybės nepriklausomybę. Buvo neabejojama, kad Sovietų desantininkai mėgins užimti parlamentą, paskelbusį nepriklausomybę. Jei toks puolimas būtų įvykęs, parlamento pastatas, dėl jame buvusių „Molotovo kokteilių“ ir kitų gynybai paruoštų priemonių, būtų virtęs dar vienu Pilėnų laužu. Nepaisant šios grėsmės, parlamentarai buvo savo vietose, pastate buvo daugybė savanorių. Be to, pastatą gyva siena apsupo gyventojai, atvažiavę iš visos Lietuvos ginti nepriklausomybės. Galbūt, dėl šių aplinkybių, dėl žmonių pasiryžimo antriems Pilėnams, sovietų desantininkams nebuvo duotas įsakymas šturmuoti pastatą.

Pilėnų mito gyvybingumas Lietuvos politiniame diskurse parodo, kad šalies gynybą gyventojai yra linkę suvokti kaip totalinę gynybą, kurioje gynėju tampa kiekvienas jos gyventojas. Kariuomenė yra būtinas šalies saugumo instrumentas, kurio veiksmingumą, esant kritinėms situacijoms, gali sustiprinti visų gyventojų parama. Kita vertus, šalia šio, gimtųjų namų gynėjo įvaizdžio egzistuoja ir kitas – kareivio profesionalo įvaizdis. Tai susiję su Lietuvos valstybės istoriniais ypatumais. Susiformavusi 13 amžiuje, Lietuvos pagoniška valstybė, beveik keletą šimtmečių buvo tarp galingiausių krikščioniškų Europos valstybių. Savo klestėjimo laikotarpiu LDK vykdė dvejopą gynybos ir užkariavimo politiką: vakaruose ji ryžtingai gynėsi prieš teutonų kryžiuočių ordina, rytuose plėtėsi į Rusijos žemes, įtvirtindama savo ekspansiją pergalėmis prieš totorius ir apgalvotomis vedybomis su kilmingomis Rusijos šeimomis¹⁶.

Šiuolaikinėje Lietuvoje tuometinis politikos dvilypumas atsispindi, viena vertus, kaip pasididžiavimas *etninių žemių* gynėjų herojiškumu ir, kita vertus, kaip žavėjimasis kariuomenės profesionalumu, jos pergalingais žygiais, *prisi- jungiant naujas teritorijas* (kalbant šiuolaikine kalba, plečiant savo saugumo erdvę G. M.). Galima teigti, kad Lietuvos didžiosios kunigaikštystės istorija įteisina ir kario gynėjo ir svetimuose kraštuose kariaujančio kario profesionalo įvaizdžius. Tačiau šiuolaikinio kario įvaizdžio formavimuisi kur kas svarbesnis yra tarpukario Lietuvos (1918–1940) saugumo ir gynybos politikos patyrimas, jos kariuomenės kūrimo ir žlugimo istorija.

Beveik nuo pirmųjų Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo dienų 1918 metais, valstybės egzistencijai grėsė pavojus. I etnines lietuvių žemes ginklu pretendavo Lenkija, ir Sovietų Rusija. Savalaikis kovingos kariuomenės sukūrimas buvo valstybės išlikimo sąlyga. 1918 metų pavasarį ji buvo suformuota iš savanorių. 1918–1920 metais Lietuvos kariuomenė sėkmingai kovojo su bolševikine Rusija, bermontininkais, lenkų ginkluotomis pajėgomis. Lietuvos kariuomenė buvo kuriama ypatingomis aplinkybėmis, valstybės sienos buvo nustatytos ne Tautų lygos, o nubrėžtos ir lietuvių ir jų priešininkų ginklu; kariai, gindami šalies nepriklausomybę, tuo pačiu apibrėžė jos teritoriją. Įtempti santykiai su Lenkija beveik visą tarpukario laikotarpį vertė Lietuvą turėti didžiulę kariuomenę. 1922 metų pradžioje Lietuvos kariuomenėje tarnavo 52965 kariai ir ji buvo kovinėje parengtyje. Kariuomenę sudarė 13 pėstininkų, 3 kavalerijos, 4 artilerijos pulkai, karo aviacijos dalinys (12 lėktuvų), šarvuočių rinktinė, inžinerijos batalionas, pasienio apsaugos dalys¹⁷.

Kariuomenės struktūra, jos vieta ir vaidmuo visuomenėje priklausė nuo Lietuvos politinio režimo, kurio ypatybės atsispindi 1922 ir 1938 metų konstitucijose. Pirmoji, išreiškė Lietuvos politinio elito orientaciją į liberalias vakarų Europos konstitucijas. Ji įtvirtino demokratinę valdymo formą, kuriai būdingas parlamento dominavimas, silpna vykdomoji valdžia ir

¹⁶ Žr.: Smith D., Pabriks A., Pūrs A. and Thomas Lane, *The Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania*, London and New York: Routledge, 2002, p. XX.

¹⁷ Surgailis G., *Lietuvos kariuomenė: 1918–1998*, Vilnius: LR krašto apsaugos ministerija, 1998, p. 21.

simbolinis prezidentas¹⁸. Demokratiniai 1922 metų konstitucijos principai atsispindėjo ir visuomenės bei kariuomenės santykių nuostatose. Pagal 1919 m. balandžio mėn. Krašto apsaugos ministro įsakymą kariškiams buvo draudžiama dalyvauti politikoje, vyko laipsniškas ginkluotųjų pajėgų mažinimas.

Tačiau gana greitai paaiškėjo, kad Vakarų demokratijos modelis sunkiai pritaikomas Lietuvos realijoms. Vykdomosios valdžios neveiksmingumas, partinės sistemos nebrandumas, pilietinės visuomenės silpnumas, tokių įtakingų visuomenės grupių kaip kariškiai¹⁹ ir bažnyčia nepasitenkinimas sudarė prielaidas 1926 metų valstybiniam perversmui. Jo įtvirtintą režimą įteisino 1938 metų konstitucija. Priešingai pirmajai, joje įteisinamas vykdomosios valdžios prioritetas, sukoncentruotos prezidento Antano Smetonos rankose. Smetonos režimas gali būti apibrėžtas kaip autoritarinis nacionalizmas. Jam būdingas politinių ir pilietinių laisvių apribojimas ir tautos vado kultas, grindžiamas tokiomis sąvokomis kaip tautos valia, tautos solidarumas, ištikimybė bendram tikslui, tautos disciplina.

Smetonos režimo metais vyko laipsniška visuomenės militarizacija, šauktiniais grindžiamos kariuomenės ir karininkų vaidmens visuomenėje didėjimas. Tai akivaizdžiai matyti iš lėšų, skirtų ginkluotosioms pajėgoms augimo: per nepriklausomybės laikotarpį jos išaugo nuo 16 iki 25 (1938 m.) procentų valstybės biudžeto²⁰. Karininkijos kišimasi į politiką netiesiogiai rodo aukštų karininkų dalyvavimas 1934 metų voldemarininkų puče. Prie draudimo karininkams dalyvauti politikoje grįžtama tik ketvirtame dešimtmetyje Stasiui Raštikiui tapus kariuomenės vadu. Tuo metu ypatingai daug dėmesio buvo skiriama ginkluotųjų pajėgų įvaizdžio pagerinimui, mažinant atotrūkį tarp kariuomenės ir visuomenės. Siekiant padidinti kariuomenės autoritetą visuomenėje, buvo plačiai naudojama radijas, spauda, organizuojami įvairūs renginiai, atvirų durų dienos. Ypatingai populiarios buvo kartą į metus rengiamos visuomenės ir kariuomenės suartėjimo šventės. Tačiau tarpukario Lietuvos spaudoje praktiškai „nebuvo nagrinėjamas karių profesinės atsakomybės klausimas, tiek visos kariuomenės visuomenei, tiek individualios atsakomybės“²¹.

Svarbiausiomis kario vertybėmis buvo laikoma meilė Tėvynei, patriotizmas, drausmė. Kuriant karinio ugdymo institucijas, buvo keliami ne tik kario profesijos įvaldymo uždaviniai, bet ir siekiama „išleisti jaunus karininkus grynai lietuvių dvasios, kuri yra atspindys mūsų garbingų karžygių

¹⁸ Smith (16 nuoroda), p. 19.

¹⁹ 1922 metais prasidėjęs kariuomenės mažinimas, ypatingai sustiprėjęs po 1926 metų rinkimų, kėlė didžiulį karininkų nepasitenkinimą. Kariuomenės vadovybė palaikė 1926 metų gruodžio mėnesio valstybinį perversmą.

²⁰ Smith (16 nuoroda), p. 26.

²¹ Petrauskaitė A. „Karininkijos dorovinių problemų sprendimas Lietuvoje 1918–1940 m.“ žr.: Ažubalis A., R. Kazlauskaitė-Markelienė, A. Petrauskaitė, B. Puzinavičius, F. Žigaras, *Karo pedagogika Lietuvoje (1918–1940m.)*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2007, p. 291.

senolių“²². Karininkai turėjo sudaryti naujosios Lietuvos elitą, tačiau, kaip pažymi A. Petrauskaitė, laikui bėgant „karininko sąmonėje išitvirtino požiūris, kad kariai yra už visuomenės ribų (t. y. aukščiau jos), kad karininko profesija yra ne profesija, o „gyvenimo būdas“²³. Kaip tuo metu rašė plk. A. Žukas: „kariška garbė“ yra atskira garbės rūšis, nes tai „kastinė garbė, „luominė dora“, nes „mes karininkai – profesionalai sudarom atskirą luomą, net daugiau negu luomą – kastą, todėl ir turime be bendro supratimo apie garbę ir dorą, dar savo kastinį supratimą“²⁴. Profesijos išskirtinumą palaikė ir gana detalus ir griežtas elgesio reglamentavimas, palaikomas drausmės statutais, garbės teismais. Šis reglamentavimas apėmė ir karininkų šeimos narius.

Kariuomenei smetoninėje Lietuvoje teko dvejopos funkcijos: pirmą, valstybės nepriklausomybės, jos saugumo nuo pagrindinio išorės priešų – Lenkijos, garantas, ir antrą, valstybės (tautos), suvokiamos kaip vieningas organizmas, konsolidavimo, jos gyventojų solidarumo užtikrinimo instrumentas. Pažymėtina, kad nuo 1920 metų kariuomenė nė karto nebuvo panaudota šalies gynybai. Ji nepasipriešino 1938 metų Lenkijos ultimatumui, 1939 metų Klaipėdos praradimui, 1940 metų Sovietų invazijai. Atrodo, kad pagrindinė jos funkcija buvo garantuoti vidinį šalies stabilumą autoritarinio režimo sąlygomis. Kariuomenė atliko instrumentinę režimo palaikymo funkciją.

Šiuolaikinėje Lietuvoje ypatingai skausmingai yra suvokiamas kariuomenės neveiklumas 1940 metais. To laikotarpio Baltijos valstybių užsienio politiką nevienareikšmiškai vertina ir istorikai²⁵, ir visuomenės veikėjai. Dauguma jų neabejodami, kad 1940-ųjų tarptautinė situacija nepaliko Lietuvai šansų išsaugoti nepriklausomybę, teigia, kad „gėdingai kapituliacijai alternatyva buvo“²⁶. 1940 metais Lietuvos kariuomenę sudarė apie 32 tūkstančius neblogai ginkluotų karių, (mobilizacijos atveju jų skaičių buvo galima padidinti iki 150 000 žmonių), 70 tūkst. šaulių²⁷, gyventojai pasižymėjo tvirta tautine savimone. Tačiau kritinėje situacijoje ir tautos ir kariuomenės vadai pademonstravo nepasitikėjimą tauta, nepalikdami jai vietos savo politiniuose skaičiavimuose. 1939 metų kovo mėn. kariuomenės vadas S. Raštikis kreipimesi į kariuomenę pareiškė: „Nepriklausomybė yra brangiausias tautos turtas, kuris turi būti ginamas visomis priemonėmis, t. y. ir ginklu. Šioje kovoje geriau garbingai žūti ar net tą ginkluotą kovą su stipriausiu priešu garbingai pralaimėti, bet tik

²² Žigaras F., „Lietuvos kariuomenės karininkų rengimo ir jų kvalifikacijos tobulinimo sistema (1918–1940m.)“ žr.: Ažubalis (21 nuoroda), p. 27.

²³ Petrauskaitė (21 nuoroda), p. 287.

²⁴ Ten pat, p. 286.

²⁵ Žr.: Kirby D., „Incorporation: The Molotov-Ribbentrop Pact“ in Smith G., ed., *The Baltic States: The National Self-Determination of Estonia, Latvia and Lithuania*, London: Macmillan, 1994, p. 80–81.

²⁶ Truska L., *Lietuva 1938–1953 metais*, Kaunas: Šviesa, 1995, p. 58.

²⁷ Ten pat.

bejėgiškai nepasiduoti²⁸. Tačiau jau 1940 metų birželio mėnesį generolas S. Raštikis, tuo metu jau ne kariuomenės vadas, buvo tarp tų, kurie pasisakė už Maskvos ultimatumo priėmimą.

Raudonosios armijos įžengimas į Lietuvą 1940 metų birželio mėnesį reiškė Lietuvos kariuomenės pabaigą. Likviduojant ir naikinant Lietuvos kariuomenę, apie 2 tūkst. karininkų ir apie 4,5 tūkstančius kareivių buvo suimta ir pateko į sovietų konclagerius, kuriuose dauguma buvo nužudyti arba mirė nuo nepakeliamų sąlygų²⁹. Dalis kariuomenės buvo inkorporuota į sovietų ginkluotąsias pajėgas. Vertinant tragiškus to meto įvykius, dažnai kaip alternatyva Lietuvos kapituliacinei politikai, pateikiamas ryžtingo suomių tautos pasipriešinimo sovietams pavyzdys, pamirštant paminėti, kad, skirtingai nuo autoritarinės Lietuvos, Suomija buvo demokratinė prezidentinė respublika. Lietuva beveik visą tarpukario laikotarpį gyveno karinės padėties sąlygomis, o tai labai sunkino pilietinės visuomenės formavimąsi. Kritinėje situacijoje Lietuvoje neatsirado alternatyvių politinių jėgų. Tai, kad visą nepriklausomybės laikotarpį puoselėjama Lietuvos kariuomenė lemiamu valstybei laikotarpiu pakluso valdžios nurodymams nesipriešinti svetimos kariuomenės invazijai, šiuolaikinėje Lietuvoje dažnai suvokiama kaip istorinė klaida, kaip tautos trauma. Mėginimai jos nepakartoti atsispindi daugelyje strateginių atsikūrusios Lietuvos valstybės dokumentų. Tam tikra kariuomenės rehabilitacija, sugražinusia tautai dalį prarasto orumo, yra likusių gyvų karininkų ir karių dalyvavimas Lietuvos partizaniniame kare prieš Sovietų Sąjungą 1944–1954 metais³⁰.

Po šios trumpo istorinio ekskurso susidaro gana prieštaringas išspūdis apie tarpukario Lietuvos kariuomenę. Viena vertus, tai buvo tipiška modernios tautinės valstybės kariuomenė, orientuota į tautos ir valstybės gynimą nuo gana aiškaus priešo. Be to, ji buvo tautiškumo ir gyventojų patriotinio ugdymo mokykla, svarbi nacionalinio identiteto dalis. Kita vertus, dėl to, kad kritinėse situacijose kariuomenė tapo politikų neatsakingumo įkaite, dalis atsakomybės tenka ir kariuomenės viršūnėms, pernelyg priartėjusioms prie tautos vado ir nutolusioms nuo tų, kuriuos ginti ji buvo ruošiama nuo pirmųjų jos susikūrimo dienų. Kaip pažymėjo buvęs Viskonsino universiteto profesorius Vytautas Vardys, cituodamas S. Raštikį, tarpukario Lietuvos kariuomenė buvo „per daug didelėje politikų priklausomybėje“³¹. Tačiau tai nebuvo demokratinėms visuomenėms būdingas kariškių pavaldumas civiliams, „bet greičiau kariškių naudojimas partiniams tikslams, t. y. politikavimas, besigrumiant dėl vietų, ir todėl daugiau demoralizuojantis nei demokratinis“³². Šie prieštaringi tarpukario Lietuvos kariuomenės vertinimai atsispindi ir kuriant šiuolaikinės Lietuvos kariuomenės modelį.

²⁸ LVVOA. – F. 1771. – Ap. 1. – B. 23- L. 2-3 (Cituojama pagal Truska (26 nuoroda), p. 55.).

²⁹ Surgailis (17 nuoroda), p. 72.

³⁰ Žr.: Gaškaitė N., Kuodytė D., Kašėta A., Ulevičius B., Lietuvos partizanai 1944–1953 m., Kaunas: Šviesa, 1996.

³¹ Žr.: Vardys V., „Generolo Raštikio memuarai ir jo vaidmuo Lietuvos politikoje“, *Aidai*, 1973, nr. 4. http://aidai.us/index.php?option=com_content&task=view&id=870&Itemid=126, 2008 11 03.

³² *Ten pat.*

2. Šiuolaikinės Lietuvos kariuomenės modelio pagrindimas strateginiuose dokumentuose

1990 metų kovo 11 d. Lietuvai deklaravus nepriklausomybę, SSR santykiuose su Lietuva vyravo ultimatyvus tonas: grasinimai sugriauti ekonomiką, atimti kai kurias teritorijas, supriešinti visuomenę. Lietuvos valdžia siūlė pradėti derybas ir, nepaisydama grasinimų, kūrė institucijas, įtvirtinančias valstybės suverenitetą. Jau 1990 m. kovo 12 d., kitą dieną po Lietuvos Respublikos atkūrimo akto paskelbimo, Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą, kad SSRS karinės prievolės įstatymas Lietuvos piliečiams negalioja. Buvo priimtas Respublikos piliečio pažymėjimo įstatymas, pradėtas valstybės sienų žymėjimas ir kontrolė, įsteigtas Lietuvos krašto apsaugos departamentas (1990 m. balandžio 25 d.). Kaip ir 1918 metais Lietuvos kariuomenė formavosi ne tik kaip valstybingumo simbolis, demokratijos garantas, o kaip nepriklausomybės gynėja ir sergėtoja. 1992 m. lapkričio 19 d. Aukščiausioji Taryba – Atkuriamasis Seimas iškilmingai paskelbė, kad atkuriamas Lietuvos Respublikos kariuomenė.

Kariuomenės kūrimas, jos struktūra ir funkcijos priklauso nuo bendros valstybės vizijos, nuo saugumo, grėsmių, sampratos. Lietuvos valstybės kūrimas vyko ypatingai sudėtingomis sąlygomis, iki 1993 metų rudens jos teritorijoje buvo sovietų kariuomenė, teko spręsti gyvybiškai svarbius visuomenės ir valstybės transformacijos uždavinius. Neatsitiktinai nes nuo pat pirmųjų valstybės kūrimo dienų didžiulis dėmesys buvo skiriamas jos saugumui. Kintanti tarptautinė aplinka bei Lietuvos valstybės statuso pokyčiai kelyje į ES ir NATO nuolat reikalavo iš naujo įvertinti saugumo situaciją bei valstybės uždavinius. Valstybės kūrimo procesas buvo ir tebėra lydimas daugybės įvairaus lygio strateginių dokumentų, kurių analizė leidžia atskleisti saugumo ir gynybos conceptualizavimo ypatybes. Šiuo aspektu straipsnyje bus nagrinėjama Lietuvos konstitucija (1992), LR nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas (1996), LR krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymas (1998), LR Nacionalinio saugumo strategija (2002, 2005), LR Karinė strategija (2004).

2.1. Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992

1992 m. spalio 25 d. referendume priimta nauja Lietuvos Respublikos Konstitucija apibrėžė Lietuvos valstybės politinės, teisinės ir ekonominės sistemos pagrindus, nustatė nacionalinio saugumo užtikrinimo ir valstybės gynimo principus. Konstitucija, pažymėdama, kad jos teisiniai pagrindai yra susiję su „Lietuvos Statutais ir Lietuvos Respublikos Konstitucijomis“ (preambulė) išreiškia idėjinį dabartinės Lietuvos ryšį su jos istorinėmis šaknimis. Pagrindinėmis nuostatomis konstitucija yra artima Lietuvos 1922 metų konstitucijai, įkūnijusiai Vestfalijos valstybių modeliui būdingą suvereniteto sampratą. Sau-

gumas joje suprantamas kaip nacionalinis saugumas, o gynyba kaip „Lietuvos valstybės gynimas nuo užsienio ginkluoto užpuolimo“ (139 str.)³³. Konstitucijai būdingas gana statiškas, Lietuvos istorijos padiktuotas, išorės priešų supratimas. Netiesiogiai tai patvirtina 1992 m. birželio 8 d. Konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į posovietines Rytų sąjungas“. Juo siekiama visiems laikams įstatymu atsiriboti nuo Rusijos ir posovietinės erdvės.

Apibrėžiant pagrindines nacionalinės gynybos nuostatas konstitucijoje formuluojami visuomenės ir kariuomenės santykių pagrindai. Konstitucija apibrėždama prezidento, vyriausybės, krašto apsaugos ministro ir kariuomenės vado santykius, įteisina ginkluotųjų pajėgų pavaldumą demokratiškai išrinktai valdžiai. Valstybės gynimas yra „kiekvieno Lietuvos respublikos piliečio teisė ir pareiga“ (139 str.), kurios realizavimo forma yra arba privalomoji pradinė karo tarnyba, arba alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba. Už jos nevykdymą yra numatyta administracinė ir baudžiamoji atsakomybė. Iš esmės tai gana tipiška modernios valstybės konstitucija, kurioje įtvirtinamos teritorinės gynybos nuostatos.

2.2. Lietuvos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas, 1996

LR nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas yra ilgai užsitęsusių diskusijų saugumo ir gynybos klausimais apibendrinimų rezultatas³⁴. Jame formuluojamoje gynybos ir karinių pajėgų struktūros ir funkcijų sampratoje gana tiesiogiai atsispindi to laikmečio Lietuvos saugumo problemos. Dokumente siekiama pagrįsti Lietuvos kaip tautinės valstybės (modernybės diskursas) ir Lietuvos kaip potencialios NATO ir ES narės (pomodernybės diskursas) saugumo ir gynybos politiką. Įstatyme vyrauja modernistinė valstybės, tautos, saugumo ir gynybos samprata. Jame nacionalinio saugumo užtikrinimas yra suprantamas kaip objektyvių grėsmių valstybei ir tautai identifikavimas ir jų neutralizavimas. Dokumente galima išvelti tam tikrą normatyvinį disbalansą tarp orientacijos į tautinę valstybę vidaus politikoje ir integracijos į Vakarų (prarandant dalį suvereniteto) užsienio ir saugumo politikoje, tačiau vyraujančia tendencija lieka tautinės valstybės saugumas. Tai akivaizdžiai parodo valstybės gynybos samprata. Gynyba yra grindžiama visuotinės ir besąlyginės gynybos principu³⁵:

Gynybos visuotinumas reiškia, kad Lietuvą ginklu gina valstybės ginkluotosios pajėgos, kad gynybai panaudojami valstybės ištekliai, kad kiekvienas pilietis ir Tauta priešinasi visais įmanomais būdais.

Gynybos besąlyginumas reiškia, kad Lietuvos gynyba nėra saistoma jokių sąlygų ir kad niekas negali varžyti Tautos ir kiekvieno piliečio teisės priešintis agresoriui, oku-

³³ Lietuvos Respublikos Konstitucija 1992, Vilnius: Teisingumo ministerija, 1996.

³⁴ Žr.: Miniotaitė G., Jakniūnaitė D., „Lietuvos saugumo politika ir identitetas šiuolaikinių saugumo studijų kontekste“, *Politologija*, 2001, nr. 2, p. 21–43.

³⁵ Nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas, *Valstybės žinios*, 2, 1997, p. 2–20.

pantui ir bet kam, kas prievarta kėsina į Lietuvos valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą ir konstitucinę santvarką. Siekdama tarptautinės pagalbos gynybai, Lietuva ginasi ir priešinasi pati, nelaukdama, kada toji pagalba bus suteikta.

Agresijos ar kitu prievartos prieš Lietuvos valstybę atveju piliečiai ir jų susivienijimai priešinasi bet kam, kas prievarta kėsina į Lietuvos nepriklausomybę, teritorijos vientisumą ar konstitucinę santvarką. Kiekvienam pasipriešinimo dalyviui taikomas kombatanto statusas pagal tarptautinės teisės aktus“. (7 skyrius).

Kaip matyti iš pateiktų citatų, gynybos sampratoje aiškiai juntama Pilėnų mito dviasia bei polemika su kapituliacine 1940-ųjų metų politika. Joje galima išžvelgti tautos ir valstybės supriešinimą, suteikiant tautai teisę nepaklusti valstybės institucijoms, jei jos atsisako ginti Lietuvos suverenitetą bei konstitucinę tvarką, t. y. gynyba apima ne tik gynybą nuo išorės, bet ir nuo vidaus priešų. Gana logiškai iš tokios gynybos sampratos išplaukia gynybos skirstymas į karinę gynybą, partizaninį karą ir pilietinę gynybą³⁶.

Dokumente pateikiama ne tik saugumo ir gynybos samprata, bet ir apibrėžiamos kariuomenės struktūra ir jos funkcijos. Kariuomenė turi būti „ištikima Lietuvos Respublikai, jos Konstitucijai, tarnauti valstybei ir visuomenei, paklusti Lietuvos piliečių demokratiškai išrinktai valstybės valdžiai“ (18 skyrius). „Kariui ar kariuomenės daliniui negali būti duotas įsakymas, prieštaraujantis įstatymams. Joks kariuomenėje tarnaujantis asmuo negali būti verčiamas tarnauti kitam asmeniui ar asmenų grupei, išskyrus oficialią pareigą. Kariuomenė turi būti rengiama, ugdant kario asmenybę, pilietiškumą ir patriotizmą, profesionalius įgūdžius ir kario etiką“. Tokią kario ir kariuomenės sampratą atitinka ir ginkluotųjų pajėgų struktūra. Pagal 1996 metų dokumentą jas sudaro reguliariosios pajėgos, formuojamos privalomosios karo tarnybos, savanorių pajėgos ir aktyvusis rezervas. Privalomoji karo tarnyba „yra skirta parengti piliečiams ginkluotai Lietuvos (G.M) gynybai“. Atskiras skyrius dokumente (8 skyrius) išplėtojo konstitucijoje suformuluotus „demokratinės kariuomenės ir kitų nacionalinio saugumo institucijų kontrolės“ principus. Tačiau, kaip pažymi K. Paulauskas ir A. Gričius, „įstatymas nepateikė aiškios parlamentinės priežiūros definicijos ir numatė tik ribotas atskaitomybės bei kontrolės priemones“³⁷.

Vertinant Nacionalinio saugumo pagrindų įstatymą galima teigti, kad dokumente yra universalizuojama ir įteisinama 1992–1995 metų politinės realybės samprata. Tuo metu narystė ES ir NATO atrodė kaip tolimesnė ir sunkiai pasiekiamą perspektyva. Nenuostabu, kad dokumente vyrauja teritorinės savigynos nuostatos, ir iš jų išplaukianti kario patrioto samprata. Dokumentą išstūmė labiau atitinkantys laikmečio dviasią Nacionalinio saugumo strategija ir LR Karinė strategija.

³⁶ Plačiau žr.: Miniataitė G., „Pilietinis pasipriešinimas Lietuvos gynybos ir saugumo sistemoje“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2003*, p. 195–210.

³⁷ Gričius (10 nuoroda), p. 225.

2.3. Lietuvos nacionalinio saugumo strategija (2002, 2005)

Lietuvos Nacionalinio saugumo strategija (2002), išlaikydama pagrindines Nacionalinio saugumo įstatymo nuostatas, žymiai plačiau išreiškia Lietuvos transatlantinę orientaciją. Naujame dokumente saugumo objektu išlieka „valstybės suverenitetas ir teritorinis vientisumas“. Tačiau jame taip pat teigiama, kad „šalia nacionalinių saugumo užtikrinimo pastangų Lietuvos Respublika pagal turimus išteklius kartu su tarptautiniais partneriais prisideda prie saugumo ir stabilumo užtikrinimo kituose Europos regionuose, be to, yra pasiryžusi prireikus remtis tarptautinių partnerių pagalba, jei kiltų krizinė situacija Lietuvoje“, t. y. „Lietuvos Respublika tarptautinį saugumą laiko nedalomu ir savo saugumą siekia užtikrinti kaip platesnės regioninės, europinės ir globalinės valstybių bendrijos saugumo neatskiriama sudedamąją dalį“³⁸.

Apibrėžiant grėsmes ir riziką valstybei dokumente susipina bendro ir nacionalinio saugumo nuostatos. Lietuva išsipareigoja kovoti su bendromis visoms valstybėms grėsmėmis (terorizmas, korupcija, organizuotas nusikalstamumas, prekyba žmonėmis, narkotikai, nelegali migracija), tačiau didžiausią grėsmę šaliai kelia „energetinė priklausomybė nuo vienos šalies“. Nors ir neįvardinta Rusija išlieka pagrindine grėsme Lietuvos saugumui. Išlieka dokumente ir besąlygiškos teritorinės gynybos, apimančios karinį ir pilietinio pasipriešinimo aspektus, principas. Lyginant 1996 metų saugumo įstatymą ir 2002-ųjų saugumo strategiją, pastebimas posūkis prie bendro saugumo sampratos, tačiau gynyba dokumente yra traktuojama kaip atskiros valstybės, o ne bendra (NATO, ES) problema. 2005 metų dokumento redakcijoje, patvirtintoje Lietuvai tapus ES ir NATO nare, mėginama išvengti šio dviprasmiškumo.

Naujoje strategijos redakcijoje (2005) pirmiausiai yra išplečiama jos teisinė bazė. Strategija yra grindžiama ne tik Lietuvos Respublikos Konstitucija, Nacionalinio saugumo pagrindų įstatymu, bet ir Šiaurės Atlanto bei Europos Sąjungos sutartimis, NATO ir ES strateginiais dokumentais. Lietuvos saugumo interesai apima ne tik Lietuvos teritorinio vientisumo ir suvereniteto išsaugojimą, bet ir „NATO sąjungininkių ir Europos Sąjungos valstybių saugumą, demokratiją ir gerovę; laisvę ir demokratiją kaimyniniuose Europos Sąjungos regionuose“. Naują turinį dokumente įgauna gynybos samprata. Pirmiausiai jame atsisakoma visus ankstesnius dokumentus persmelkiančio visuotinės besąlygiškos gynybos principo³⁹. Atsisakius visuotinės gynybos principo, atsisakoma ir civilių gyventojų rengimo pilietiniam pasipriešinimui idėjos. Ją keičia „pilietinio ugdymo“ reikalavimas, kurio paskirtis – skatinti „piliečių patriotizmą, ryžtą ginti Tėvyne, šalies laisvę“. Strategijoje pabrėžiama, kad „tautinio tapatumo ir pilietiškumo ugdymo svarbos suvokimas yra nacionalinio saugumo užtikrinimo sąlyga“.

³⁸ *Lietuvos Nacionalinio saugumo strategija*, 2005 <http://www.kam.lt/EasyAdmin/sys/files/nacionalinio%20saugumo%20strategija.doc>, 2008-09-30.

³⁹ Visuotinės ir besąlygiškos gynybos principo rudimentu galima laikyti teiginį „Gyvybiniams interesams apsaugoti naudojamos visos teisėtos priemonės“ (38 nuoroda, 3.1).

2.4. Lietuvos karinė strategija, 2004

Nacionalinio saugumo pagrindų ir nacionalinio saugumo strategijos nuostatos gynybos klausimais buvo konkretizuotos *LR krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatyme*⁴⁰ (1998 m.) ir *Lietuvos karinėje strategijoje*⁴¹ (2004). 1998 metų įstatyme, apibrėžiant kario statusą pažymima, kad karys „yra Lietuvos valstybės gynėjas“ (21 str.), kad karinė tarnyba „reikalauja aukšto lojalumo valstybei lygio“. Tarnyboje turi būti gerbiamas „kario žmogaus orumas“, karys „negali būti verčiamas tarnauti kitam asmeniui, ar asmenų grupei“. Be to, karys nėra traktuojamas kaip aklas įsakymų vykdytojas, jis neturi vykdyti įsakymo, jei pastarasis pažeidžia „visuotinai pripažintus tarptautinės teisės principus ir normas“ (27 str.). Visumoje įstatymo turinys rodo jo pereinamąjį charakterį. Jame susipina nacionalinės ir kolektyvinės gynybos elementai. Krašto apsaugos sistemos struktūra, orientuota į totalinę teritorinę gynybą, bei kario „valstybės gynėjo“ samprata išreiškia nacionalinės gynybos nuostatas. Tuo tarpu kariuomenė rengimas, siekiant „suderinamumo su NATO struktūromis“ rodo, kad įstatymas atsižvelgia ir į kolektyvinės gynybos poreikius.

2004 m. Lietuvos karinėje strategijoje jau visiškai aiškiai įtvirtinamos kolektyvinės gynybos nuostatos: „Lietuvos kariuomenės pajėgos plėtojamos pagal tokius prioritetus, kurie stiprina viso Aljanso kolektyvinę gynybą ir pasirėngimą, prisideda prie atitinkamų Jungtinių Tautų ir Europos Sąjungos greito reagavimo pajėgų stiprinimo“⁴². Pereinama nuo grėsmės samprata grindžiamos gynybos politikos prie pajėgumu grindžiamos gynybos koncepcijos. Atitinkamai keičiasi Lietuvos ginkluotųjų pajėgų tikslai – jų planavimas orientuojamas į dalyvavimą su penktu straipsniu nesusijusiose operacijose ne tik euroatlantinėje erdvėje, bet ir už jos ribų⁴³. Tai iš esmės keičia karinių pajėgumų struktūrą. Prioritetine kryptimi tampa greito reagavimo pajėgumų kūrimas.

Šiuos pokyčius ir su jais susijusias problemas gana koncentruotai išreiškė buvęs krašto apsaugos sekretorius R. Norkus: „Ginkluotosios pajėgos turi būti pritaikomos sprendžiant terorizmo sukeltas problemas bet kurioje pasaulio vietoje. Lietuvos gynyba prasideda Afganistane, o ne Lietuvos teritorijoje“⁴⁴. Tačiau, jo požiūriu, tokios sąvokos, kaip krizių valdymas, tolimos Afganistano provincijos rekonstrukcija ar taikos palaikymas, sunkiai skinasi kelią į Lietuvos viešąją nuomonę. Gyventojams atrodo nepateisinama laikyti kariuomenę tam, kad ji gesintų miškų gaisrus ar valytų aplinką. Kareivis praranda tautos ir šalies gynėjo įvaizdį. Darosi vis sudėtingiau išlaikyti visuomenės paramą bei pateisinti didesnio finansavimo būtinybę. „Sudėtingiausia yra pakeisti mąstymą: pradėti galvoti apie Aljanso, o ne tik Lietuvos kolektyvinę gynybą“⁴⁵.

⁴⁰ *LR krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymas, 1998*, http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=56646, 2008-11-5

⁴¹ Lietuvos karinė strategija, 2004, <http://www.kam.lt/index.php/lt/34381>, 2008-10-28

⁴² *Ten pat.*

⁴³ Naujausią informaciją apie Lietuvos karių dalyvavimą NATO, ESBO, JT rengiamose tarptautinėse operacijose žr. Lietuvos Krašto apsaugos ministerijos svetainėje: <http://www.kam.lt/index.php/lt/104524/>.

⁴⁴ Žr.: Norkus R., „Defense Transformation: A Lithuanian Perspective“, 11 April 2006, Garmisch-Partenkirchen, Germany. <http://www.kam.lt/index.php/lt/96062/>, 2008-09-15.

⁴⁵ *Ten pat.*

3. Kariuomenės transformacija ir Lietuvos visuomenė

Panagrinėkime detaliau kaip šis kariuomenės pasikeitimas – nuo tautą ir jos vertybes ginančios nacionalinės šauktiniais grindžiamos struktūros prie profesionalių greito reagavimo brigadų, atliekančių socialinių ir politinių „gaisrų gesintojų“ vaidmenį visame pasaulyje, – priimamas visuomenės? Ar ją įtikina NATO strateginių dokumentų ir vietinių politikų plačiai taikomas argumentas, kad globaliame pasaulyje vakarietišku vertybių (t. y. žmogaus teisių) gynimas ir sklaida yra moderniausias taikos užtikrinimo būdas? Ar toks pasikeitimas nežlugdo tautinės savimonės, kurios svarbi dalis yra valstybės suvereniteto, siejamo su nacionaline kariuomene samprata? Atsakymai į šiuos klausimus reikalauja gana išsamaus visuomenės transformacijos tyrimo. Čia apsiribosiu tik glausta debatų ir visuomeninės nuomonės tyrimų apžvalga dviem klausimais tiesiogiai susijusiais su kariuomenės pokyčiais: 1) visuomenės požiūris į būtinąją karo tarnybą ir profesionalią kariuomenę ir 2) visuomenės požiūris į Lietuvos karių dalyvavimą tarptautinėse operacijose.

3.1. Šauktinių ar (ir) profesionalioji kariuomenė?

1996–2002 m. strateginiuose dokumentuose formuluojamo visuotinės gynybos principo įgyvendinimas reikalauja didelio mobilizacinio rezervo. Visuotinė gynyba yra grindžiama šauktinių kariuomene, karo prievolės įstatymu bei būtiniosios karo tarnybos institucija. Pasiruošimas tokio pobūdžio gynybai apima plačius visuomenės sluoksnius, neatsitiktinai visuomenės nuomonės apklausos patvirtina kariuomenės reikšmingumą visuomenėje. Iki karinės reformos prieš įstojant į NATO Lietuvos kariuomenėje tarnavo 22,796 kariai, iš jų 4497 šauktiniai. 2008 metais karių skaičius sumažėjo iki 13,534, iš jų privalomosios tarnybos karių – 1874⁴⁶. Planuojama, kad jau 2009 metais bus visiškai pereita prie profesionalios kariuomenės. Tačiau, ir visuomenėje, ir politikų tarpe gana plačiai paplitęs požiūris, kad toks perėjimas prieštarautų Lietuvos konstitucijai, kurioje įteisinta privaloma karinė arba alternatyvioji tarnyba.

Pritardama perėjimui prie profesionalios kariuomenės, vyriausybė 2006 m. pabaigoje Seime inicijavo diskusiją. Vyriausybės programoje numatoma palaipsniui mažinti šauktinių kariuomenę. Siūloma, kad į karinę tarnybą būtų šaukiami tik to pageidaujantys jaunuoliai. Tokiai pozicijai pritaria ir būtiniosios tarnybos kariai⁴⁷

⁴⁶ Factis and Figures: Personnel size in 1998–2009. Žr.: <http://www.kam.lt/accessibility/index.php/en/154585/2009-02-09>.

⁴⁷ Žr.: Novagrockienė J., Janušauskienė D., Kaminskaitė A., *Mokslinio tyrimo „Būtiniosios tarnybos karių nuostatos“ ataskaita*, Vilnius, 2002. Pagal tyrimų duomenis 52, 1 proc. respondentų nuomone, kariuomenė turėtų būti sudaryta iš laisvai samdomų žmonių.

ir dauguma gyventojų⁴⁸. Krašto apsaugos ministerijos analitikų teigimu, tada privalomoji karo tarnyba taikos metu būtų įteisinta ne kaip visuotinė prievolė, bet būtina sąlyga norint tapti aktyviojo rezervo kariu arba kitų jėgos struktūrų (pavyzdžiui, pasienio apsaugos) pareigūnu. Panašios pozicijos laikosi konservatoriai. Jų požiūriu, yra netikslinga visiškai atsisakyti šauktinių kariuomenės. Jei liktų vien tik profesionalai, kariuomenė virtų savo sultyse, prarastų ryši su visuomene.

Šią mintį Konservatorių partija (nuo 2008 m. gegužės mėnesio – Tėvynės sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų partija) išplėtojo 2008 metų Seimo rinkimų programoje. Siūloma trišakė Lietuvos kariuomenės struktūra: (1) iš profesionalų sudarytos mobilios pajėgos (8–8,5 tūkst. karių); (2) iš savanorių sudarytas aktyvus rezervas (apie 12 tūkst. karių); (3) iš savanorių bei šauktinių sudarytas individualus rezervas (7 savaičių kursai 18–24 metų jaunuoliams). Manoma, kad per vienerius metus būtų galima paruošti apie 7 tūkst. individualaus rezervo, tinkamo mobilizacijai konflikto atveju. Profesionali kariuomenė taip pat traktuojama kaip svarbi krašto saugumo sistemos dalis – numatoma, kad ją sudarys 8000–8500 karių, dar 12 000 – kaip aktyviojo rezervo karių⁴⁹. Atrodo, kad po 2008 metų seimo rinkimų Tėvynės sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų partijos pozicija taps vyraujančia. Iš esmės, ši tarsi lokali diskusija netiesiogiai kvestionuoja kai kurių NATO ir Lietuvos strateginių nuostatų suderinamumą. Sutikčiau su Laurynu Kaščiūnu, kad Lietuvai kur kas svarbesnė yra tradicinė Rusijos grėsmė negu globalios grėsmės, nurodomos NATO strateginiuose dokumentuose⁵⁰. Tokio pobūdžio diskusijos rodo, kad Lietuvos politikai į Lietuvos kariuomenę žiūri ne tik funkciniu, bet ir normatyviniu požiūriu. Diskusijos turinys parodo, kad Lietuvos politiniame diskurse prioritetas tebeteikiamas modernybės vertybinėms nuostatom.

3.2. Dalyvavimas tarptautinėse operacijose

Nuo 1996 metų Lietuva vis aktyviau dalyvauja tarptautinėse taikos palaikymo ir taikos atkūrimo operacijose. Per šį laikotarpį daugiau nei du tūkstančiai Lietuvos karių yra dalyvavę dešimtyje tarptautinių operacijų ir dviejose Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos misijose. Ypatingai atsakingą vaidmenį Lietuva vaidina Afganistane. Ji nuo 2005 m. vadovauja ISAF Provincijos atkūrimo grupei Vakarų Afganistane, Goro provincijoje. Atkūrimo grupės užduotis – stiprinti centrinės Afganistano valdžios įtaką provincijoje, padėti vietinėms saugumo struktūroms kurti saugią aplinką ir stabilumą, sudaryti tinkamas sąlygas provincijai ir valstybei atsikurti, tarpininkaujant ir

⁴⁸ *Lietuvos gyventojai apie Lietuvos kariuomenę*, Baltijos tyrimai, 2006 m birželis, Vilnius 2006. Pagal tyrimų duomenis, 39% Lietuvos gyventojų nuo 18 metų mano, kad Lietuvai reikėtų ir profesionalios, ir šauktinių kariuomenės, o 51% norėtų tik profesionalios kariuomenės. 10% suaugusių Lietuvos gyventojų nuomonės šiuo klausimu neturi.

⁴⁹ Tėvynės sąjungos – Lietuvos krikščionių demokratų programa, Vilnius, 2008.

⁵⁰ Žr.: Samoškaitė E. „Koks skirtumas kokia bus kariuomenė?“ Delfi.lt, 2008-08-18

skatinant įvairių valstybinių ir nevyriausybinių organizacijų vystomąją veiklą provincijoje. Šiuo metu daugiau nei 200 Lietuvos karių tarnauja tarptautinėse misijose Afganistane, Irake ir Kosove. Kariai misijose įprastai keičiasi kas pusmetį. Į tarptautines operacijas vyksta profesinės karo tarnybos kariai, kariai savanoriai, taip pat asmenys, atliekantys civilinę krašto apsaugos tarnybą⁵¹.

Lietuvos gyventojai karių siuntimą į tarptautines operacijas vertina nevienareikšmiškai. Pagal 2007 metų balandžio mėnesio apklausos, kurią atliko „Spinter tyrimai“ duomenis, 40 proc. gyventojų pritaria tokiai šalies politikai, tačiau pusė apklaustųjų neigiamai vertina dalyvavimą misijose. Tuo pačiu 52 procentai Lietuvos gyventojų pripažįsta, kad Lietuva kaip valstybė turi naudoti iš dalyvavimo įvairiose karinėse misijose – tokiu būdu pirmiausia didėja šalies karių profesionalumas, šalis prisideda prie tarptautinio saugumo stiprinimo, tad kartu gerėja ir Lietuvos įvaizdis. Klausiant konkrečiai apie misiją Irake, daugiau kaip pusė apklaustųjų (56 proc.) pasisako už Lietuvos karių išvedimą iš šios šalies. Už karių pasitraukimą iš Irako dažniau pasisako moterys, vyresnio amžiaus, žemesnio išsimokslinimo, mažesnių pajamų gyventojai⁵². Savo nuomonę šiuo klausimu taip pat pareiškė internetinio portalo DELFI skaitytojai; iš 12 tūkst. apklausoje dalyvavusių skaitytojų 74 proc. nepritarė karių siuntimui į Iraką⁵³.

Kariuomenėje vykstantys pokyčiai nepakeitė visumoje teigiamo gyventojų požiūrio į Lietuvos kariuomenę. Pasitikėjimo kariuomene dinamika 1998–2006 metais rodo, kad pasitikėjimas išaugo nuo 30 procentų 1998 metais iki 54 procentų 2006 metais. Atitinkamai nepasitikėjimas sumažėjo nuo 28 procentų iki 12. Pagal „Baltijos tyrimų“ duomenis (2006 m. birželis) daugumos Lietuvos gyventojų nuomone, Lietuvos kariuomenė yra *jaunatviška* (80%), *teigiamai reprezentuojanti Lietuvą pasaulyje* (63%), *geresnė nei sovietų armija* (59%)⁵⁴.

⁵¹ Žr. <http://www.kam.lt/index.php/lt/144606/>, 2008/11/03. Nuo 2004 metų liepos 1 dienos atlikti tarnybą tarptautinių operacijų kariniame vienete kariai yra *skiriami, o ne parenkami taikant savanoriškumo principą*. Kaip teigia kariuomenės vadas Valdas Tutkus, Lietuvai tapus kolektyvinės gynybos sistemos dalimi, „dalyvavimas tarptautinėse operacijose tapo pareiga“ (Žr.: *Stasys Gudavičius, „Kauno diena“ 2007 vasario mėn. 19 d.*).

⁵² Žr.: „Spinter tyrimai“, Delfi.lt, 2007/04/14, <http://search.delfi.lt/cache.php?id=F55643E2C4B28568,2008-10-25>.

⁵³ Žr.: „74 proc. DELFI skaitytojų prieš karių siuntimą į Iraką“, 2007 02 21, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=12216401>, 2008 10 20.

⁵⁴ Žr.: (48 nuoroda).

Išvados

Ši trumpa Lietuvos kariuomenės sampratos konstravimo oficialiuose dokumentuose analizė bei visuomenės atsako į juose išreikštas nuostatas apžvalga rodo, kad kariuomenės ir kario samprata neperžengia Lietuvos kultūroje egzistuojančių – Pilėnų (Tėvynės) gynėjo ir kario profesionalo, kariaujančio svetimose žemėse, įvaizdžių. Tai rodo istorinių stereotipų bei normatyvinių prielaidų svarbą idealaus kario modelio kūrime. 1990 metais atsikūrusi Lietuvos valstybė iš pat pradžių orientavosi į tarpukario Lietuvos patyrimą. Kuriant kariuomenę bei sprendžiant kariuomenės ir visuomenės santykio problemas, buvo atkurtos tokios institucijos kaip Šaulių sąjunga, Ramovė, karinė spauda. Kaip ir tarpukario Lietuvoje, kariuomenė buvo suvokiama ne kaip neutrali demokratijos gynėja, o kaip valstybingumo ir tautiškumo mokykla.

Kario – patrioto, besąlygiško Tėvynės gynėjo įvaizdis bei visuotinės gynybos koncepcija išreiškia Lietuvos orientaciją į modernistinę tautinę valstybę. Oficialiame politiniame diskurse šis įvaizdis vyrauja maždaug iki 2000–2001 metų. Prasidėjusios Lietuvos derybos dėl narystės ES sutarties turinio bei aktyvesnis dalyvavimas NATO veiksmų planuose yra pagrindiniai stimulai, keičiantys Lietuvos dokumentų normatyvinį turinį. Naujausiems dokumentams būdingi kai kuriais atvejais prieštaringi mėginimai suderinti uždaros tautinės valstybės ir atviros bendros vertybinės erdvės gynybos nuostatas rodo pereinamąjį valstybės pobūdį. Visuomeninės nuomonės kariuomenės transformacijos klausimais apžvalga patvirtina bendrą pagrindinių strateginių dokumentų analizės išvadą – dabartinė Lietuva yra pereinamajame laikotarpyje nuo modernios tautinės valstybės vertybinių nuostatų prie orientuoto į bendras pilietines vertybes pomodernios visuomenės politinio diskurso.

Bendras pozityvus požiūris į Lietuvos kariuomenę, į jos modernėjimą ir profesionalėjimą neprieštarauja modernistiniam kariuomenės – valstybės gynėjos įvaizdžiui. Kur kas mažiau entuziastingas Lietuvos kariuomenės dalyvavimo karinėse operacijose už valstybės ribų vertinimas rodo, kad kario – žmogaus teisių visame pasaulyje gynėjo įvaizdis dar gana tolimas šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje. Visuotinių žmogaus teisių bei globalistinė grėsmių prevencijos retorika sunkiai skinasi kelią siekiančioje išsaugoti tautinę identitetą visuomenėje. Prasidėjęs perėjimas nuo šauktinių kariuomenės prie profesionalios nėra tik institucinė reforma, mažinanti karių skaičių. Nuo reformos pobūdžio priklauso, ar išliks kariuomenė svarbia tautos identiteto dalimi, ar taps tik dar viena profesija šalia kitų.